

**ЗБИРАЦЬКО-ДОСЛІДНИЦЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ З
ФОЛЬКЛОРУ ТА ЕТНОГРАФІЇ І. ФРАНКА**

У статті розповідається про активну збирацько-дослідницьку діяльність І. Франка у галузі фольклористики та етнографії, а також у дослідженні теоретико-методологічних аспектів народознавства. Вчений радив записувати насамперед прозові твори, оскільки вони найменш вивчені, а також і інші жанри фольклору та етнографічні відомості, які є важливим матеріалом для вивчення психології, світогляду та культури українців.

Ключові слова: *Іван Франко, фольклор, етнографія, українська культура, збирацько-дослідницька діяльність.*

The author of the article told us about great poet, scientist and public leader Ivan Franko. His actual civil vocation he saw in active collective and research work on folklore and ethnography as well as studying theoretical and methodological aspects of ethnology. The scientist advised to write down prose compositions because they always are not enough analyzed, as well as other genres of folklore and ethnographic information because all that is very important material for studying psychology, philosophy and culture of Ukrainian people.

Keywords: *Ivan Franko, folklore, ethnography, Ukrainian culture, collective and research activities.*

У вступі зазначимо, що Іван Франко (1856–1916) увійшов до історії української літератури як геніальний поет, який залишив нащадкам коштовні перлини громадянської («Гімн», «Каменярі», «Товаришам із тюрми», «На суді», «Вільні сонети» із збірки «З вершин і низин» 1887), філософської й інтимної лірики (збірки «Зів'яле листя», 1886; «Мій Измагд», 1897; «Із днів журби», 1900), та як видатний прозаїк, який у оповіданнях «бориславського циклу» і циклу «галицьких образків» правдиво показав життя робітників і селян на західноукраїнських землях. Література збагатилася поемами «Панські жарти» (1887), «Смерть Каїна» (1889), «Похорон» (1899), «Іван Вишенський» (1900), де І. Франко висловив ідею високого покликання людської особистості, її обов'язку перед своєю нацією, поемою «Мойсей» (1905), де на основі біблійного сюжету показав конфлікт вождя з народом, гостро засудив зраду національних інтересів і проголосив ідею служіння рідному народові.

Крім того, І. Франко відомий як драматург, учений, етнограф, фольклорист, історик, філософ, соціолог, економіст, журналіст, перекладач, громадсько-політичний діяч. Своєю творчістю й

багатогранною літературною та громадською діяльністю він створив цілу епоху в історії української літератури та культури.

Власне громадянське покликання великий Каменярь вбачав і в активній збирацько-дослідницькій діяльності з фольклору та етнографії, а також у дослідженні теоретико-методологічних аспектів «науки про народ» (народознавства).

Фольклором, особливо українською народною піснею, видатний поет захопився ще з дитинства і проніс це захоплення крізь усе подальше життя. Після смерті матері (1872 р.) І. Франко не розлучався з книжками, наполегливо працював, багато енергії віддав збиранню усної народної творчості. Під час літніх канікул 1874 року він здійснив експедиційну подорож рідним краєм, під час якої зафіксував значну кількість пісень, коломийок, оповідань, а ще, крім того, побачив справжню картину тяжкого життя селянства Галичини. Все записане та побачене згодом лягло в основу його багатьох творів.

Творчий доробок І. Франка, написаний українською, німецькою, польською, російською, болгарською мовами, за приблизними оцінками налічує кілька тисяч творів загальним обсягом понад 100 томів. Усього за життя Франка окремими книгами з'явилося понад 220 видань, у т. ч. більше ніж 60 збірок його оригінальних і перекладних творів різних жанрів. Лише частина спадщини великого українського письменника опублікована в 50 томах. У них знаходимо ґрунтовні розвідки, статті, дописи, повідомлення та дослідження в царині усної народної творчості. За підрахунками академіка М. Возняка праці І. Франка з народознавчої тематики складають не менше третини всієї його спадщини.

Означена вище проблема видається нам *актуальною* з огляду на необхідність подальшого дослідження творчого доробку справжнього українця, титана праці Івана Франка та широкого залучення молоді до пошуково-експедиційної діяльності з фольклору й етнографії в наш час.

Проблему діяльності І. Франка в організації та роботі фольклористичних і етнографічних товариств, наукових періодичних видань висвітлювали Г. Вервес, М. Возняк, Р. Кирчів, М. Ломова, М. Малярчук, М. Матвійчук, М. Нечиталюк, Т. Пачовський, Т. Руда, В. Юзвенко та ін. Та слід сказати, що ґрунтовне дослідження внеску діяча в історію української фольклористики здійснив О. Дей. Учений, стверджуючи, що І. Франко як фольклорист доклав чимало зусиль до відтворення тогочасного фольклорного процесу, зазначив: «Усе життя працював у царині дослідження усної народної творчості, видав етнографічні збірники, досліджував творчість Осипа Бодяньського, П. Білецького-Носенка, як митців, що стали першовідкривачами у жанрі української літературної казки, студіював разом з В. Гнатюком особливості народних казок, створював казки сам» [2, с. 17].

О. Дей підкреслив вагомий внесок І. Франка й у збирацько-дослідницьку справу, відзначив, що найбільші його монографії «Студії

над українськими народними піснями» та виданий у 1905–1910 роках тритомник «Галицько-руські приповідки» в основному базуються на зібраній на Прикарпатті усній народній творчості [4].

Завдання статті – розкрити досягнення І. Франка у збирацько-дослідницькій діяльності з фольклору й етнографії на основі вивчення та узагальнення відомостей про нього як активного збирача і дослідника усної народної творчості, етнографічних матеріалів.

У 1899 р. І. Франко завдяки підтримці М. Грушевського став дійсним, а в 1904 р. – почесним членом Наукового товариства ім. Т. Шевченка, що дозволило йому відійти від активної політичної діяльності і присвятити себе літературній і науковій праці. Вчений очолював філологічну секцію (1898–1901; 1903–1912) й етнографічну комісію НТШ (1898–1900; 1908–1910); був співредактором журналу «Літературно-науковий вісник» (1898–1907) спільно з М. Грушевським та В. Гнатюком.

І. Франко наполегливо працював над вивченням, збиранням і виданням народнопоетичної творчості. У багатьох своїх етнографічних працях він підкреслював, що основною рушійною силою розвитку суспільства є народ, його діяльність і творчість є єдиним могутнім джерелом його власних художніх творів. Франко написав такі ґрунтовні праці з української фольклористики, як «Жіноча неволя в руських піснях народних», «Студії над українськими народними піснями» та ін.

Плідна праця І. Франка і В. Гнатюка від 1894 р. розширила межі пошукової роботи з фольклору й етнографії та спрямувала їхню діяльність у «Літературно-науковому віснику», у журналі «Житє і Слово». М. Яценко зазначив: «Завдяки провідній ролі І. Франка й В. Гнатюка «Літературно-науковий вісник» у його перший період відігравав значну роль у суспільному, зокрема національно-культурному і літературному житті не тільки Галичини, а й усїєї України» [9, с. 62].

Дослідниця Г. Сабат робить акцент на «суголосності теоретичних міркувань І. Франка та В. Гнатюка про казку» [7, с. 39].

Принципова своєрідність позицій І. Франка як творця казки чітко виражена в казкознавчій теорії письменника. Передмови казкаря-практика, його статті, рецензії містять роздуми про окремі казкознавчі проблеми. І. Франко як вдумливий і глибокий теоретик у галузі фольклористики та етнографії був добре обізнаний з національною та зарубіжною методологією дослідження усної народної творчості, цікавився роботами зарубіжних фольклористів. Зокрема, у 12 числі журналу «Зоря» за 1883 р. була вміщена розлога рецензія І. Франка на перший том збірки віденського славїста Фрідріха Крауса «Sagen und Marchender Siidslawen» («Перекази і казки південних слов'ян»). І. Франко заперечував думку Крауса про те, що пратексти казок первісних авторів у незмінному вигляді передаються із покоління в покоління, і висловив упевненість, що фольклорні твори, переходячи з уст в уста, змінюються,

доповнюються, стають об'ємнішими, удосконалюються за формою, отже, перебувають у стані постійної модифікації – нерідко з однієї матриці розростаються у грона варіантів.

Прагнучи ознайомити українську науку з теоретичними досягненнями зарубіжних учених у дослідженні казки, І. Франко разом із А. Кримським здійснив переклад праці відомого англійського фольклориста В. Клоустона «Народні казки та вигадки, їх мандрівки і перекази». Переклад був опублікований у Львові в 1896 р. У той період (1895 р.) письменник відредагував і упорядкував «Галицькі народні казки» Осипа Роздольського й написав передмову до цього збірника, який видало Наукове товариство імені Шевченка.

Використовуючи вже існуючі надбання фольклористики, І. Франко розробив наукову класифікацію народної творчості за жанрами, виокремивши казку, легенду, новелу, фацецію (анекдот), оповідання, байки звірячі, притчі та апологи. М. Грушевський у поясненні до статті «Казка» зазначав: «Систематизуючи збірку Роздольського, Франко начеркнув таку класифікацію прозової традиції, котра потім, в головних рисах, лягла основою всеї дальшої систематики матеріалу...» [1, с. 330].

Під впливом Драгоманова і Дашкевича І. Франко «зайнявся новітнім порівняльним літературознавством і фольклором, з запалом читав твори Бенфея, Лібрехта» [8, с. 82], писав рецензії, відгуки. Учений, вважаючи збір і вивчення фольклору вагомим внеском у духовну самоідентифікацію народу за нових умов політичного й культурного розвою України, радив дослідникам усної народної творчості записувати насамперед прозові твори, оскільки вони найменш вивчені.

Іван Франко написав понад 40 етнографічних розвідок, ряд рецензій і відзивів на етнографічні роботи українських, російських, польських, чеських учених. Основними працями вченого у цій галузі є його кореспонденція про життя і побут дрогобицьких робітників («Korespondencje, Drohobycz», 1880), а також «Мандрівка руської молодіжі» (1884), «Галицько-руський орнамент на Віденській виставці» (1886), «Kilimy podolskie» (1892), «Сліди снохацтва в наших горах» (1895), «Ornament ruski» (1895), «Килими, дивани і коверці» (1896), «Eine ethnologische Expedition in das Wojkenland» («Етнологічна експедиція на Бойківщину» (1905) та ін.

Висвітлення теоретико-методологічних питань української фольклористики й етнографії знаходимо в багатьох інших публікаціях І. Франка. Це статті «Наука та її становище у відношенні до класу працюючих» (1878), «Мислі про еволюцію в історії людськості» (1881), «Дві школи в фольклористиці» (1895), «Najnowsze prady w ludoznawstwie» («Найновіші напрямки в народознавстві», 1895) та ін.

У 1876 р. у львівському журналі студентської молоді «Друг» М. Павлик за участю і допомогою І. Франка (разом із І. Франком М. Павлик брав участь в «Академічеськом кружке») друкує статтю

«Потреба етнографічно-статистичної роботи в Галичині». Провідною думкою у статті М. Павлика як представника прогресивного напрямку в етнографії було те, що він розглядав науку, зокрема етнографічну, не як «ціль саму для себе, а для поправлення людського життя, а передовсім і найбільше робочої маси нашого люду». У цій же статті він закликав до глибокого вивчення народного життя, мови, усної творчості [6, с. 148].

Значний вплив на розвиток етнографічних досліджень у Галичині мали дві виставки народних промислів у 1881 р., до організації і проведення яких чималих зусиль доклав І. Франко. Перша з них відбулася у Коломиї, на якій експонувалися вироби покутсько-гуцульських домашніх промислів (килими, гончарні вироби, кахлі, різьба по дереву, вишивка); на другій, організованій у Тернополі, була показана колекція зразків народного одягу. Аналогічні виставки були проведені у 1882 р. в Перемишлі і в 1894 р. у Львові. З повідомленнями про проведення цих виставок І. Франко виступав у газеті «Діло» (1882 р.), у польській газеті «Kurjer Lwowski» та в журналі «Жите і слово» (1894 р.).

У 80-х роках І. Франко організовує масове збирання етнографічного матеріалу, залучивши до цього передові прогресивні кола інтелігенції, особливо студентської молоді. З цією метою він у 1883 р. створює у Львові Етнографічно-статистичний гурток. За рік існування було проведено 12 засідань, на яких заслуховували доповіді І. Франка та інших членів гуртка. Активну участь у його роботі брав член Краківської академії наук професор І. Коперницький, який провів етнографічні експедиції на Бойківщину, Лемківщину та в інші місцевості українських Карпат з метою дослідження звичаїв, обрядів і записування зразків усної народної творчості. Після завершення експедицій І. Франко із знанням справи аналізує результати проведеної роботи: вказує і на досягнення, і на ряд недоліків. Роботу гуртка вчений популяризував у газеті «Діло», де у 1884 р. він опублікував свої праці «Засідання етнографічно-статистичного гуртка», «Нашим молодим мандрівникам в дорогу», «Мандрівка руської молодіжі».

У червні 1896 р. І. Франка призначили на посаду заступника голови філологічної секції Наукового товариства ім. Шевченка. Секретарем етнографічної комісії цього товариства був В. Гнатюк, який «підніс фольклористику в ранг самостійної наукової дисципліни, тісно зв'язаної з етнографією, літературознавством і мовознавством» [9, с. 7]. Разом вони укладають програму «В справі збирання етнографічних матеріалів», де визначають питання, якими повинні займатися збирачі етнографічних матеріалів. Зокрема, укладачі програми радять, щоб кожний запис був чіткий, виразний, написаний лише на одному боці аркуша. Приказки, загадки, вірування доцільно записувати на маленьких картках. Довгі оповіді мають бути записані від інформатора дослівно, без доповнень і змін. Особливо варто звернути увагу на місцеві говори. Форми «шепка», «жеба», «соль», «ходить», «робет», «водов», «юж»,

«цифра», наприклад, не можна виправляти на «шапка», «жаба», «сіль», «ходить», «роблять», «водою», «вже», «кімната». І. Франко і В. Гнатюк випускають також звернення до керівників музеїв, у якому йдеться про призначення і завдання цих закладів, основними з яких є збирання і зберігання пам'яток матеріальної культури народу та надання їх ученим для наукової роботи. Учені розробили рекомендації для молодих етнографів щодо наукового методу збирання матеріалів із точною паспортизацією предметів. Вони також ініціювали керівництво етнографічною роботою у всій Україні. Так, із листів М. Коцюбинського, який був членом Чернігівської архівної комісії, видно, що І. Франко та В. Гнатюк допомагали йому в організації етнографічної роботи в цій комісії своїми порадами, надсилали програми збирання етнографічних матеріалів, інформували його про свої здобутки у цій сфері діяльності на західноукраїнських землях [3].

За ініціативою етнографічної комісії було проведено ряд експедицій для збирання етнографічних матеріалів. Так, у 1900 р. І. Франко, О. Роздольський, М. Павлик побували у Стрийському, Городецькому та інших повітах Галичини. У 1904 р. етнографічна експедиція виїжджала на Бойківщину. Зібрані матеріали лягли в основу статті І. Франка «Етнологічна експедиція на Бойківщину», у якій він довів твердження про автохтонність слов'янсько-української культури, чим категорично заперечив думки ряду вчених про вплив на розвиток української культури східних елементів (персько-арабських) і західних (германських), розкрив своєрідність і оригінальність українського будівництва та підкреслив контраст між стилем українських корінних поселень і поселень, зведених людьми, що переїхали з інших територій. Матеріальну культуру галицького народу, а саме садибу, подвір'я, хату селянина, І. Франко ґрунтовно описав у статті «Моя вітцівська хата» (1913), у якій він характеризує культуру і побут жителів Підгір'я у другій половині ХІХ століття [3]. І. Франко уважно стежив за кожним новим етнографічним дослідженням, за кожною новою роботою у цій галузі, постійно цікавився науковою діяльністю всіх етнографів, що будь-коли досліджували культуру і побут українського народу. Учений дав високу оцінку етнографічній діяльності Григорія Ількевича, який займався збиранням фольклору («У збірці «Галицькі приповідки і загадки, зібрані Григорієм Ільковичем» (Відень, 1841), що вийшла з післямовою Я. Головацького, було вміщено понад 2700 народних прислів'їв» [5, с. 349]) і був автором кількох розвідок про звичаї та вірування українського народу [3].

Відзначимо, що І. Я. Франко гаряче любив свою батьківщину, свій народ, беззавітно служив йому усе своє життя. Палкий патріот закликав ґрунтовно вивчати й уважно досліджувати українську національну культуру, зокрема, фольклорно-етнографічну спадщину.

Збираючи, систематизуючи й досліджуючи народні казки, І. Франко і В. Гнатюк зробив вагомий внесок у скарбницю українського фольклору й фольклористики. Розуміючи нагальну потребу в обґрунтуванні жанрової специфіки казки, він зробив перші кроки на шляху її теоретико-наукового осмислення, і ці кроки стали провідними у справі дальших фольклористичних і літературознавчих досліджень.

І. Франка справедливо можна вважати організатором і координатором етнографічних досліджень у Галичині у кінці XIX – на початку XX століття. Він – етнограф-збирач нового типу, який застосовував прогресивні на той час методи наукової діяльності. У своїх дослідженнях він приділяв велику увагу висвітленню соціальних відносин у Західній Україні, що відіграло важливу роль у вивченні культури та побуту українського народу.

Наукова діяльність І. Франка як етнографа характеризується значним розширенням його роботи як збирача, дослідника і публікатора етнографічних матеріалів. Він намагався об'єднати зусилля не лише західноукраїнських фольклористів і етнографів, а й прогресивних діячів Східної і Центральної України, учених Європи. Головним у діяльності І. Франка у цій галузі слід вважати те, що він розробив ряд теоретичних питань, які стосуються вивчення культури і побуту населення, їх походження, розселення та культурно-побутових взаємозв'язків, тим самим піднісши теоретичний рівень етнографічної науки на вищий щабель.

На часі увагу дослідників мають привернути теоретичні дослідження І. Франка, присвячені окремим жанрам фольклору, а також експедиційний фольклорний і етнографічний матеріал, який він публікував.

Джерела та література

1. Грушевський М. Казка (Наша казкова традиція. Головніші казкові мотиви. Інтернаціональне і національне) // Історія української літератури : В 9 кн. – Т. 1. – К. : Либідь, 1993. – С. 330–369.
2. Дей О. Із фольклористичної спадщини І. Франка. Новознайдені записи пісень / О. Дей // Народна творчість та етнографія. – 1965. – № 3. – С. 15–27.
3. Деркач В. В. Стан етнографічної роботи у Західній Україні у кінці XIX – на початку XX століття [Електронний ресурс] // – режим доступу : <http://storinka-m.kiev.ua/article.php?id=1349>.
4. Іван Франко: життєвий та творчий шлях [Електронний ресурс] // – режим доступу : <http://lib.if.ua/franko/1250252476.html>
5. Історія української літератури : У восьми томах. – Т. 2. – К. : Наукова думка, 1967. – 483 с.
6. Історія української літератури : У восьми томах. – Т. 4. – Кн. 1. – К. : Наукова думка, 1969. – 435 с.

7. Сабат Г. Казки Івана Франка: особливості поетики «Коли ще звірі говорили» / Г. Сабат. – Дрогобич : Коло, 2006. – 364 с.
8. Франко І. Curriculum vitae // Франко І. Зібр. творів : У 50-ти т. – К. : Наукова думка, 1976. – Т. 29. – С. 77–85.
9. Яценко М. Т. Володимир Гнатюк: Життя і фольклористична діяльність / М. Т. Яценко. – К. : Наукова думка, 1964. – 288 с.